

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
„Lucian Blaga” University from Sibiu, Faculty of Letters and Arts

Din nou despre atracția contrariilor

Again about the attraction of the opposites

The study aims at an identification of the subtle connection and even connotation between Mircea Eliade's literary and scientific work. In his diaries, as well as in some conferences and studies, Eliade asserts a common origin of the literary and scientific obsessions, making often reference to similar observations of other remarkable scientists with artistic endowment, such as Newton or Einstein, for instance. The author therefore undertakes a revisiting of the most authorized critical and theoretical opinions regarding Eliade's literary work from this point of view of the „coincidence of the opposites”, of the coincidental sources and origin of Eliade's literature and philosophy of religions.

Keywords: Mircea Eliade, fantastic prose, mythical and esoteric sources, common sources of literature and science

Institution's address: Bd-ul Victoriei, nr. 5-7, Sibiu, 550024, România, tel: +40-(269) 21.55.56,
fax: +40-(269) 21.27.07, e-mail: litere@ulbsibiu.ro, web: <http://litere.ulbsibiu.ro>

Personal e-mail: cristinamonicahors@yahoo.com

In opera de ficțiune Eliade acordă o stăruitoare atenție codificării mesajului, povestirii netransparente; personajele lui caută „adevăruri fundamentale” în apocrife (doctorul Tătaru, din *Les trois grâces*) și susțin deprinderea unui noi limbaj „în cuvintele limbii de toate zilele”, „limbajul camuflat în limbajele de toate zilele” (*Dayan*), văd în teatru „un spectacol sacru” (*Nouăsprezece trandafiri*), citesc *semme* în fragmentarismul cotidian etc. Există întotdeauna un mesaj pe care personajul eliadesc îl transmite sau trebuie să-l transmită celorlalți, mesaj a cărui descifrare, decodare echivalează cu recunoașterea sensului trans-istoric¹. Chiar Sorin Alexandrescu, care folosește o abordare semiotică a operei eliadești (alcătuiește careuri ale semiozei, în termenul de careu propus de Greimas, observă neputința de a denumi semnificatul sacru care, prin numire, ar deveni profan, precum și funcția naratorului de a amâna și destrăma toți semnificații propuși pentru a evita cristalizarea unui sens sacru, pe care l-ar putea numi) afirmă că semnificatul religios „nu este secundar, ci terțiar; nu este produsul unei codificări secundare pentru că aceasta este de natură culturală, comunitară și, deci, cel puțin în principiu accesibil tuturor vorbitorilor culti (...), are un sens ezoteric, rezervat inițiaților, celor care pricep că este vorba de o hierofanie”².

S-a remarcat că Eliade se folosește de genul ficțional pentru a relua idei din operele sale de istoric al religiilor, romanul *Noaptea de Sânziene* fiind „o transfigurare literară a viziunii lui Eliade asupra Istoriei”³. Afirmăția lui Ștefan Viziru: „Și cum pentru societățile moderne *lumea* înseamnă tot mai puțin Cosmos și tot mai multă Istorie, îți dai seama ce repercusiuni poate avea dezechilibrul acesta interior în afara noastră. Cum am putea fi creatori în Istorie, noi, câteva zeci de milioane de dezechilibrați?” este o rezumare abruptă a uneia din temele majore ale *Mitului eternei reîntoarceri*: „atunci când istoria se dezvăluie, periodic, ca spațiu al iraționalului și ca forță a terorii, omul modern, acest «dezechilibrat» se găsește cufundat în absurd și rămâne lipsit de mijloace de apărare. Și totuși, «teroarea istoriei» nu e un fapt nou, iar omul societăților premoderne știa să-i facă față” investind timpul mitic al originilor cu a cărui nostalgie trăiește, cu valoare religioasă și existențială, reactualizându-l prin mit și rit, repetând modelele cu valoare arhetipală; timpul profan este abolit periodic, regenerat, fapt care îl ajută pe omul arhaic să se apere de teroarea Istoriei.

Demonstrarea unor teorii, chiar dacă nu programatică, dar evidentă în realizări, în multe din prozele sale o dovedește și tehnica utilizată în scrierile care au la bază spectacolul și funcția lui, constând în expunerea și apoi explicarea unei idei de către unul dintre personaje. (de ex. în *Incognito la Buchenwald*, după

ce Ieronim, creatorul teatrului experimental își exprimă speranța că „doamna”, adică Marina în ipostază de public, va înțelege sensul spectacolului pe care ei îl pregătesc, Marina le spune: „am înțeles mai mult decât vă închipuiți” și începe explicarea scenei respective).

Am adăuga un lucru: dacă scriitorul reușește să-l ascundă pe istoricul religiilor în proza realistă, el se insidiază tot mai mult în faza fantastică (fără a scrie literatură pentru a demonstra „cutare sau cutare teză filosofică”, „o serie de mirări, mistere și probleme pe care le refuza activitatea mea teoretică își cereau îndestularea în libertatea scrisului literar”²⁵), pentru ca apoi, în proza mitică, mai ales în ultima parte a ei, Dr. Jekyll să nu-l mai poate *ascunde* pe mister Hyde. Citind *Incognito la Buchenwald* avem senzația că avem în față *Istoria credințelor*, volumul al doilea, capitolul *Buddha și contemporanii săi* despre viața prințului Siddhartha devenit Ființă divină, Marea Plecare etc., tot așa cum paragrafe din *Dayan* despre limbajul grupării *Fedeli d'Amore* și interpretarea pe care Jacques de Baisieux o dă sensului cuvântului Amor, le regăsim în subcapitolul *Esoterismul și creațiile literare: trubadurii, Fedeli d'Amore, ciclul Graalului*, din volumul al treilea.

Oricum, intenția mărturisită a lui Eliade este de creație, în sensul de revelație a „anumitor lumi paralele universului cotidian unde ne mișcăm”²⁶. Preocuparea de căpetenie (mărturisită) a lui Eliade este salvarea de istorie („simbolul, mitul, ritul – arhetipurile”), atât în lumile arhaice ale istoriei religiilor, cât și în cele ale „literaturii fantastice”, definită nu ca o literatură „de evaziune”, fără legătură cu „realitatea și Istoria”, ci ca o literatură lizibilă semnificativă, „fascinată”, „ca o fereastră asupra sensului pentru toți tinerii închiși astăzi în propriul lor vid”, care regăsește epicul abolit de noul val, istorisirile „pasionante și adevărate”, miturile, simbolurile și riturile care au „nu vor fi recunoscute ca atare sub camuflajul lor”²⁸. Atât ca istoric al religiilor, cât și ca scriitor, Eliade creează lumi, descifrează arhetipuri (ceea înseamnă a descifra situații - existențiale, purtătoare de semnificații fundamentale) și dezvoltă teoria sacrului camuflat: arhetipurile există sub o formă camuflată, degradată, și în lumea modernă, iar „totalitatea semnificațiilor la care individul are acces, întreg universul său semnificativ este, în esență, arhetipal”¹⁰. La baza comportamentului omului primordial se află mitul, povestirea exemplară despre „modelul exemplar al comportamentelor umane” și care povestește „istorii adevărate, referindu-se la lucruri reale”¹¹. Acest tip de *homo religiosus* este rezultatul viziunii unui savant care „pune între paranteze judecățile vizând realitatea ontologică sau metapsihică a figurilor arhetipale și încearcă, printr-o reducere eidetică, să deducă modelul paradigmatic al imaginării religioase”¹². Mitul este instituit de arhetip (prototip, pattern)¹³, este povestea exemplară a arhetipului (personaje, teme, situații, imagini/simboluri arhetipale), care obligă la repetiție (act fundamental

pentru conștiința omului arhaic, care abolește timpul istoric), imitație (a unor „modele transumane”²¹⁴, exemplare, ceea ce conferă sens vieții, o valorizează. Orice situație trimite la una arhetipală, orice act, scenariu uman imită un model exemplar.) și participare (realitatea se dobândește exclusiv prin repetare sau participare; tot ceea ce nu are un model exemplar este „golit de sens”, adică lipsit de realitate”²¹⁵; „omul încetează să mai trăiască în timpul profan și lipsit de sens pentru că el imită un arhetip divin (...) tot așa orice acțiune plină de sens săvârșită de omul arhaic, orice acțiune reală, adică orice repetare a unui gest arhetipal, suspendă durată, abolește timpul profan, participă la timpul mitic”²¹⁶, „ se poate spune că nimic nou nu se întâmplă în lume, căci totul nu este decât repetare a

acelorași arhetipuri primordiale; această repetare, actualizând momentul mitic în care a fost revelat gestul arhetipal, menține fără încetare lumea în aceeași clipă aurorală a începuturilor”²¹⁷). Eliade este un hermeneut al miturilor care descoperă „în adevăratul înțeles al cuvântului «arhaic»: arhè-uri, principii, adevăruri primordiale, structuri originare (...) Mentalitatea arhaică (sensul acestui cuvânt fiind cel etimologic: ceea ce ține de un *arhè* al lucrurilor, adică de principii, de elementar, originar) este placentar nu cu o psihologie, ci cu structurile ontologice. De aici importanța esențială a reînțoarcerii la actul originar, la un *arhè* al lucrurilor, la un *origo*, pe care am remarcat-o în sfera spiritualității arhaice”²¹⁸.

Traducerea etimologică a arhetipului este de *tipar*

(atît în ordine cronologică, cât și logică) a unor serii de fenomene¹⁹. Termenul de arhetip devenit popular datorită lui Jung, deși folosit în alt sens (“structuri ale inconștientului colectiv”) decât cel pe care i-l dă Eliade (“categorie anistorică preformală și preformativă, model la care se referă sau se conformează ceva. În acest caz, dihotomia cea mai probabilă este aceea între arhetip și istorie”²⁰), a fost găsit de către istoricul religiilor în opera lui Eugenio d’Ors, și apoi, la sfârșitul anilor 1930, la Coomaraswamy, având sensul neoplatonician de “model exemplar” cu referire la gesturile și creațiile primordiale descrise în mituri²¹. În *Inercarea labirintului*, Eliade mărturisește “greșeala” de a fi dat cărții sale *Mitul eternei reîntoarceri*, subtitlul *Arhetipuri și repetare*, riscând să creeze confuzie cu

acestui²⁴. Teoria “prototipului ideal” este redevabilă doctrinei lui Platon: identitatea dintre ontologia platoniciană și „ontologia arhaică”, dintre Idee și „modelul mitic” se realizează prin punerea sub semnul anamnezei²⁵. Dacă prima cădere a omului înseamnă religiozitate la nivelul conștiinței suferinde, iar a doua o și mai vertiginoasă cădere “în străfundurile inconștientului unde a fost uitată” (Cioran vorbea de căderea *în* timp, de căderea *din* timp), posibilitatea ca întreaga operă a lui Eliade să fie “un rechizitoriu împotriva acestei uitări care este marea, dacă nu singura problemă a omului contemporan”²⁶ apare ca evidentă. (Astfel se explică frecvența personajului amnezic și încercările de anamneză prin diverse tehnici; o proză ca *Les trois Grâces* va oferi o soluție de recuperare a stării paradisiace.)

În *Fragmentarium*, Eliade vorbea de necesitatea romanului românesc de a impune literaturii universale „măcar două-trei personaje-mituri. (Nu e vorba de un „tip”, avar, amant, gelos etc. – ci de un personaj care să participe cît mai total la drama existenței; să aibă destin, să-l doară carnea, să știe lupta cunoașterii etc.) Un popor – prin folclorul și prin istoria lui – creează mituri. O literatură – mai ales prin epica ei – creează personajele-mituri”²⁷.

Pentru Eliade însăși universalitatea literaturii se realizează la nivel arhetipal „prin continuitatea marilor motive arhaice (suferințele și obstacolele «inițiatice» ale eroului, de exemplu), ale invarianților literari, «modele» și *patterns*”²⁸. N. Balotă îl numea pe Eliade „cel mai autentic mitolog al veacului”²⁹ și considera mitologia un limbaj în sine; în acest sens, dădea exemplul guvernatorului Grey care, în scopul comunicării cu aborigenii din Noua Zeelandă a trebuit să deprindă un limbaj bazat pe un sistem mitologic. “Pentru cercetătorul trăind în afara spațiului mitic, comunicarea cu cel *dinăuntru*l mitului presupune înțelegerea mitului, adică introducerea *în* acel spațiu”, un sistem intraductibil și inteligibil pentru cei care “trăiesc” miturile³⁰.

Genul de narațiune pe care îl cultivă Eliade se raportează la funcția mitului de a revela “cum ceva a luat ființă” („Atracția omului modern pentru mituri trădează dorința lui ascunsă de a asculta *povești*, de a afla cum lumile iau ființă și ce se întâmplă cu ele”), narațiunea fiind o formulă readaptată conștiinței moderne a mitului și a mitologiei³¹.

Trăsăturile narațiunii mitologice (așa cum însuși Eliade numește proze de genul *Pe strada Mântuleasa*, punând între ghilimele cuvântul fantastic), ultima dintre axele stilistice ale creației eliadești, evidențiate de E. Simion (alături de faza indică, proza de tip existențialist/trăirist, romanul joycian *Lumina ce se stinge* și proza fantastică bazată pe simbolurile luate din folclorul românesc) definesc „o istorie în care se manifestă semnele cosmice și se prelungesc, sub înfățișări profane, semnele sacre”, „o narațiune în care

terminologia lui Jung pentru care arhetipurile reprezentau structuri ale inconștientului colectiv. (În scrisoarea din 3 mai 1977 adresată lui Culianu, Eliade revine asupra “termenului impropriu pentru ce voiam eu să indic: model exemplar”²²). Folosind termenul cu referire la Platon și Sfântul Augustin, cu sensul de “model exemplar”, dezvăluit prin mit și reactualizat prin rit, Eliade corectează a posteriori și precizează că titlul potrivit pentru intențiile sale ar fi fost *Paradigme și repetare*²³.

Acesta este și motivul pentru care Eliade folosea termenul de prototip în locul celui de arhetip, folosit de Jung, afirmând că sacrul se manifestă în lume prin limitare de sine, toate realitățile epifanice ale sacrului (hierofanii, simboluri, mituri) fiind ipostaze limitate ale

cititorul descoperă mituri în faptele obișnuite ale vieții”, și care devine comprehensibilă printr-o lectură a *semnelor*, relevând simbolurile și miturile, și având ca finalitate resacralizarea universului³²; acest tip de narațiune “definește natura și stilul povestirii eliadești după cel de- al doilea război mondial”³³.

Am lărgit oarecum seria de proze destinate analizei și la altele decât cele mitice, cum ar fi *Domnișoara Christina, Șarpele, Nuntă în Cer*, profitând de capacitatea lor de a se preta unei astfel de interpretări.

Note:

1. Mircea Eliade, *Jurnal*, vol. II, București, Editura Humanitas, 1993, p. 139. Scrisoarea lui Mircea Eliade către Stig Wikander, din 22 iulie 1951, publicată în Mihaela Timuș și Eugen Ciurtin, „The Unpublished Correspondence between Mircea Eliade and Stig Wikander (1948-1977)”, partea întâi, p. 172, apud Florin Țurcanu, *op. cit.*, p. 474. Mesajul pe care Eliade vrea să-l transmită lumii moderne este importanța felului în care este abordat mitul: „Cred că trebuie să pregătim o generație care va fi, poate, capabilă să infrunte marile probleme. Misiunea noastră este să atragem atenția asupra propriilor noastre greșeli și asupra celor ale predecesorilor noștri. Trăim o teribilă criză a spiritualității; în timpul acestei crize suntem obligați să arătăm anumite valori pe care doar noi putem să le vedem și să le înțelegem (...) Astăzi când milioane și milioane de oameni mor pentru că nu au înțeles prea bine anumite mituri moderne (...) astăzi credeți că este indiferent dacă vedem mitul ca pe un fapt social, sau ca pe un vis, sau ca pe o superstiție?”.
2. Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, București, Editura Univers, 1999, p. 234.
3. Florin Țurcanu, *op. cit.*, p. 513.
4. *Ibidem*, p. 475-476; 514.
5. Mircea Eliade, *Fragment autobiografic*, în *Caete de dor. Metafizică și poezie*, vol. III, nr. 7/ iulie 1953 și nr. 8/1954, București, Editura “Jurnalul literar”, 2003, p. 16.
6. Adrian Marino, *Hermenutica lui Mircea Eliade*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 378.
7. Mircea Eliade, *Jurnal*, vol. I, București, Editura Humanitas, 1993, p. 25.
8. *Ibidem*, p. 554.
9. Adrian Marino, *op. cit.*, p. 162.
10. *Ibidem*, p. 163.
11. Mircea Eliade, *Mituri, vise și mistere*, în *Esenți*, București, Editura Științifică, 1991, p. 123.
12. Corin Braga, *10 studii de arhetipologie*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2007, p.13.
13. Adrian Marino, *op. cit.*, p. 362.
14. Mircea Eliade, *Nostalgia originilor*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 8.
15. *Idem*, *Mitul eternei reînțoarceri*, București, Editura Univers Enciclopedic, p. 38
16. *Ibidem*, p. 39
17. *Ibidem*, p. 92
18. Nicolae Balotă, *Un hermeneut al secolului XX*, în *Euphorion*, București, Cartea Românească, 1999, p. 498, 506.

19. Corin Braga, *op. cit.*, p. 7.
20. Ioan Petru Culianu, *op. cit.*, p. 50-51.
21. Mircea Eliade, Prefață la *Cosmos and History*, Harper and Row, New York, 1959; Paola Pisi, „I «Tradizionalisti» e la formazione del pensiero di Eliade”, in Luciano Arcella, Paola Pisi, Roberto Scagno, *Confronto con Mircea Eliade*, p. 67-68, apud Florin Țurcanu, *op. cit.*, p. 495.
22. Ioan Petru Culianu, *op. cit.*, p. 7.
23. Mircea Eliade, *Inercarea labirintului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990, p. 140.
24. Ștefan Borbély, *op. cit.*, p. 36.
25. Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 134.
26. Monica Lovinescu, *Unde scurte. Jurnal indirect*, București, Humanitas, 1990, p. 163.
27. Mircea Eliade, *Fragmentarium*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 92.
28. Adrian Marino, *Hermenutica lui Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 405.
29. Nicolae Balotă, *Un hermeneut al secolului XX*, în *Euphorion*, București, Cartea Românească, 1999, p. 483
30. *Ibidem*, 486-487.
31. Mircea Eliade, *Jurnal*, vol. I, București, Editura Humanitas, 1993, p. 210.
32. Eugen Simion, *Mircea Eliade, spirit al amplitudinii*, Editura Demiurg, 1995, p.169; Eugen Simion, *Mircea Eliade, Nodurile și semnele prozei*, București, Univers Enciclopedic, 2005, p. 232
33. Eugen Simion, *Mircea Eliade, spirit al amplitudinii*, Editura Demiurg, 1995; Eugen Simion, *Mircea Eliade, Nodurile și semnele prozei*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005, p. 231.

Selective bibliography:

- Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea / Watching back, modernity*, București, Editura Univers, 1999.
- Nicolae Balotă, *Un hermeneut al secolului XX / A hermeneut of the XXth century*, in *Euphorion*, București, Cartea Românească, 1999.
- Corin Braga, *10 studii de arhetipologie / 10 studies of archaetypology*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2007.
- Mircea Eliade, *Jurnal / Diary*, vol. I, București, Editura Humanitas, 1993.
- Mircea Eliade, *Jurnal / Diary*, vol. II, București, Editura Humanitas, 1993.
- Mircea Eliade, *Nostalgia originilor / The nostalgia of origins*, București, Editura Humanitas, 1994.
- Mircea Eliade, *Fragment autobiografic / Autobiographical fragment*, in *Caete de dor. Metafizică și poezie*, vol. III, nr. 7/ iulie 1953 și nr. 8/1954, București, Editura “Jurnalul literar”, 2003.
- Adrian Marino, *Hermenutica lui Mircea Eliade / The hermeneutics of Mircea Eliade*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1980.
- Eugen Simion, *Mircea Eliade, spirit al amplitudinii / Mircea Eliade, spirit of amplitude*, Editura Demiurg, 1995.